

बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको परिपूरण सिफारिस सम्बन्धी कार्यविधि, २०७८

प्रस्तावना: नेपालमा संवत् २०५२ साल फागुन १ गतेदेखि २०६३ साल मंसिर ५ गतेसम्म राज्यपक्ष र तत्कालीन नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माओवादी) बीच भएको सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा बेपत्ता पारिएका व्यक्ति वा निजको परिवारका सदस्यलाई नेपाल सरकार समक्ष परिपूरण सिफारिश गर्ने प्रकृत्यालाई सरल, सहज, पारदर्शी र वस्तुनिष्ठ बनाई परिपूरण सिफारिस सम्बन्धी काम कारबाहीलाई व्यवस्थित गर्न वाञ्छनीय भएकोले,

बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन आयोग नियमावली, २०७२ को नियम ४२ बमोजिम आयोगले यो कार्यविधि जारी गरेको छ।

१. **संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ:** (१) यस कार्यविधिको नाम "बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको परिपूरण सिफारिस सम्बन्धी कार्यविधि, २०७८" रहेको छ।

(२) यो कार्यविधि आयोगले स्वीकृत गरेको मितिदेखि प्रारम्भ हुनेछ।

२. **परिभाषा:** विषय वा प्रसङ्गले अर्को अर्थ नलागेमा यस कार्यविधिमा,-

- (क) "आयोग" भन्नाले बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन आयोग सम्झनु पर्छ।
- (ख) "ऐन" भन्नाले बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ सम्झनु पर्छ।
- (ग) "नियमावली" भन्नाले बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन आयोग नियमावली, २०७२ सम्झनु पर्छ।
- (घ) "निवेदन" भन्नाले पीडितले परिपूरणको लागि आयोग समक्ष दिएको निवेदन सम्झनु पर्छ र सो शब्दले निजले आयोगमा भरी बुझाएको परिपूरण फारामलाई समेत जनाउँछ।
- (ङ) "परिपूरण" भन्नाले ऐनको दफा २३ बमोजिमको परिपूरण सम्झनु पर्छ र सो शब्दले नियमावलीको नियम ३० र ३१ बमोजिम पीडितलाई उपलब्ध गराइने क्षतिपूर्ति, उपचार, पुनस्थापना, सुविधा तथा सहूलियतलाई समेत जनाउँछ।
- (च) "परिवार" भन्नाले पीडितको पति, पत्नी, छोरा, छोरी, बाबु, आमा, सासू, ससुरा, बाजे, बज्यै, नाति, नातिनी वा सगोलको दाजु भाइ वा दिदी बहिनी सम्झनु पर्छ।

(छ) "पीडित" भन्नाले सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा बेपत्ता पारिएको व्यक्ति वा निजको परिवारको सदस्य सम्झनु पर्छ।

३. निवेदन दिनु पर्ने: (१) ऐन तथा नियमावली बमोजिम आफूलाई प्राप्त हुने परिपूरणको लागि पीडितले आफूले चाहेको क्षतिपूर्ति, सुविधा वा सहूलियत र सो को प्राथमिकता क्रम उल्लेख गरी नियमावलीको अनुसूची-१० बमोजिमको ढाँचामा आयोग समक्ष निवेदन दिनु पर्नेछ।

(२) आयोगले पीडितलाई कुनै क्षतिपूर्ति, सुविधा वा सहूलियतको लागि नेपाल सरकार समक्ष सिफारिस गर्दा निजले दिएको निवेदन वा परिपूरण फाराममा उल्लेख भएको प्राथमिकता क्रमलाई आधार लिनु पर्नेछ।

(३) ऐनको दफा २३, नियमावलीको नियम ३० र ३१ तथा यस निर्देशिका बमोजिम क्षतिपूर्ति, सुविधा वा सहूलियत उपलब्ध गराउन नेपाल सरकार समक्ष सिफारिस गर्नुअघि आयोगले पीडितको तर्फबाट परेको उजूरी, निजले आयोग समक्ष भरिदिएको परिपूरण फाराम र कुनै निवेदन दिएको वा कागज गरिदिएको भए सो समेतलाई आधार लिनु पर्नेछ।

(४) उपदफा (३) बमोजिमको कागजातमा खुलेको व्यहोराले मात्र क्षतिपूर्ति, सुविधा वा सहूलियतको लागि सिफारिस गर्न पर्याप्त हुने नदेखिएमा आयोगले पीडितलाई आयोगमा बोलाई वा बन्द सवाल वा वैज्ञानिक वा विद्युतीय माध्यम वा सञ्चारसम्बन्धी कुनै पनि उपकरण मार्फत थप विवरण माग गर्न वा बुझ्न सक्नेछ।

४. नेपाल सरकारसमक्ष परिपूरणको लागि सिफारिस गरिने: आयोगले गरेको छानबिनबाट कुनै व्यक्ति सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा बेपत्ता पारिएको कारणबाट पीडित भएको देखिन आएमा निजलाई र निज नभए निजको परिवारको कुनै सदस्यलाई देहायको प्राथमिकताको आधारमा आयोगले परिपूरणको लागि नेपाल सरकार समक्ष सिफारिस गर्नेछ:-

- (क) पति वा पत्नी,
- (ख) छोरा, छोरी,
- (ग) बाबु, आमा, सासु, ससुरा,
- (घ) बाजे, बज्यै, नाति, नातिनी,
- (ङ) सगोलको दाजु, भाइ, दिदी, बहिनी।

५. आयोगले अन्य परिपूरणको लागि सिफारिस गर्न सक्ने: (१) ऐन तथा नियमावली बमोजिमको छानबिन कार्य सम्पन्न भइसकेपछि आयोगले ऐनको दफा २३, नियमावलीको नियम ३० र

३१ मा उल्लिखित परिपूरणका अतिरिक्त देहायमा उल्लिखित परिपूरण मध्ये भौतिक, सामूहिक वा साङ्केतिक परिपूरण पीडितलाई उपलब्ध गराउन नेपाल सरकार समक्ष सिफारिस गर्न सक्नेछः-

(क) भौतिक परिपूरण:

(अ) क्षतिपूर्ति तथा राहत:

- (१) पीडितलाई पर्न गएको हानि नोक्सानीको गम्भीरतालाई दृष्टिगत गरी पीडित वा निजको परिवारको सदस्यलाई क्षतिपूर्ति बापत क्षतिपूर्ति बापत निश्चित रकम,
- (२) पीडितको विशेष अवस्था वा आवश्यकताअनुसार राहतस्वरूप जीवन निर्वाहको लागि मासिक भत्ता वा निश्चित रकम,
- (३) जिन्सी, विशेष सामग्री, उपकरण वा साधन इत्यादि उपलब्ध गराउने ।

(आ) स्वास्थ्य उपचार तथा सामाजिक सुरक्षा:

- (१) शारीरिक रूपमा कमजोर वा बिरामी पीडितलाई सरकारी स्वास्थ्य संस्थाबाट निःशुल्क स्वास्थ्य उपचारको व्यवस्था गर्न,
- (२) पीडित र निजका आश्रित परिवारलाई स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध गराउन पीडित र आश्रित परिवारले व्यहोर्नु पर्ने योगदान रकम नेपाल सरकारले व्यहोर्ने गरी स्वास्थ्य बिमाको व्यवस्था गर्न,
- (३) पीडित वा निजको परिवारका सदस्यको अवस्था र आवश्यकता अनुसार निःशुल्क मनोसामाजिक परामर्श वा मानसिक उपचारको व्यवस्था गर्न,
- (४) दीर्घकालसम्म नियमित रूपमा स्वास्थ्योपचार सेवा पाउनु पर्ने देखिएका पीडितका लागि आवश्यक स्वास्थ्य उपचारको व्यवस्था गर्न,
- (५) स्थानीय तह मार्फत सञ्चालित विविध सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रममा पीडित परिवारका ज्येष्ठ नागरिक, बालबालिका,

अपाङ्गता भएका व्यक्ति र एकल महिलालाई समेत आवश्यकता अनुसार समावेश गर्ने व्यवस्था गर्न,

- (६) आयको कुनै पनि श्रोत नभएको बेपत्ता पारिएको व्यक्तिको परिवारलाई सामाजिक सुरक्षा भत्ता उपलब्ध गराउन,
- (७) पीडित परिवारका नाबालक, अशक्त तथा अपाङ्गता भएका सदस्यलाई विशेष हेरचाह र सामाजिक सुरक्षा भत्ताको व्यवस्था गर्न,

(इ) बसोबासको व्यवस्था:

- (१) व्यक्ति बेपत्ता पार्ने क्रममा घरमा समेत क्षति पुऱ्याई बसोबास गर्न नमिल्ने अवस्था भएको पीडितलाई उचित बसोबासको व्यवस्था गर्न,
- (२) पीडित वा निजको परिवारको सुरक्षा वा अन्य कुनै कारणले साविक वासस्थानमा राख्न उपयुक्त नदेखिएमा पीडितलाई स्थानान्तरण गरी उचित बसोबासको व्यवस्था गर्न ।

(ई) शैक्षिक सुविधा वा रोजगारमूलक तालीम:

- (१) व्यक्ति बेपत्ता पारिएको मिति पश्चात् पीडित वा निजको परिवारले स्नातकोत्तर तहसम्म अध्ययनको लागि बुझाएको वास्तविक शिक्षण शुल्क सोधभर्ना दिन,
- (२) स्वरोजगारमूलक व्यवसायको लागि आवश्यक पर्ने बढीमा एक लाख रुपैयाँसम्मको मेशिनरी उपकरण निःशुल्क उपलब्ध गराउन ।

(उ) रोजगारी पेशा व्यवसायमा सुविधा:

- (१) पीडितको अवस्था हेरी निजको परिवारको कुनै सदस्यलाई रोजगारी उपलब्ध गराउन,

- (२) पीडित परिवारको बेरोजगार र श्रम गर्न सक्षम तथा इच्छुक सदस्यलाई नेपाल सरकारबाट सञ्चालित योजनामा रोजगारीको लागि प्राथमिकता दिन,
- (३) पीडित वा निजको परिवारको कुनै सदस्यलाई निजको योग्यता अनुसारको शिक्षण वा सरकारी एवं सार्वजनिक सेवाको रोजगारीमा निश्चित अवधिसम्म आरक्षण सम्बन्धी व्यवस्था गर्न,
- (४) संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहको सरकारी सेवा र नेपाल सरकारको पूर्ण तथा आंशिक स्वामित्व भएको संस्थाको सेवामा कम्तीमा दश वर्षको लागि आरक्षणको व्यवस्था गर्न,
- (५) प्रदेश तथा स्थानीय तहबाट सञ्चालन हुने आयोजनामा योग्यता पुगेका पीडित परिवारका सदस्यहरूलाई रोजगारीका लागि प्राथमिकता दिन,
- (६) प्रत्येक प्रदेशस्तरमा कम्तीमा दस जना र स्थानीय तहमा कम्तीमा दुई जना पीडितलाई रोजगारीको व्यवस्था गरिदिन।
- (७) बेपत्ता पारिएको कारण कुनै व्यक्ति वा परिवारको व्यापार, व्यवसाय वा उद्योगमा क्षति पुग्न गएको भए निश्चित अवधिसम्मको लागि आयकरमा छुट दिन,
- (८) कृषि आय कर, घर जग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क, सम्पत्ति कर, घर बहाल कर आदिमा कम्तीमा पच्चीस प्रतिशत छुट दिन,
- (९) राहदानी शुल्कमा पचास प्रतिशत छुट दिन,
- (१०) पाँच वर्षसम्म विक्री वितरण गर्न नपाउने गरी व्यावसायिक प्रयोजनको लागि मात्र एक थान सवारी साधन आयात गरेमा वा नेपालमा खरिद गरेमा सो मा लाग्ने भन्सार महसुल, मूल्य अभिवृद्धि कर तथा अन्तशुल्कमा पचास प्रतिशत छुट दिन,
- (११) साना तथा घरेलु उद्योग दर्ता गरेका पीडितको आयमा कम्तीमा दश वर्षसम्म आयमा लाग्ने करमा पचास प्रतिशत छुट दिन,
- (१२) साना तथा घरेलु उद्योग दर्ता गर्दा लाग्ने शुल्कमा पचास प्रतिशत छुट दिन,

- (१३) कृषि पेसामा लागेका पीडित परिवारलाई आवश्यकता अनुसार निश्चित अवधिसम्म बीउ बीजन, मल निःशुल्क उपलब्ध गराउने व्यवस्था गर्न,
- (१४) पीडितले लिएको पाँच लाख रुपैयाँसम्मको ऋण मिनाहा र सो भन्दा बढी रकममा व्याज मिनाहा गर्न,
- (१५) सार्वजनिक यातायात (हवाई, रेल, बस) मा यात्रा गर्दा लाग्ने भाडामा पचास प्रतिशत छुटको व्यवस्था गर्न,
- (१६) कुनै बैंक वा वित्तीय संस्थामा धितोमा रहेको बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको घर, जग्गा, व्यवसाय प्रचलित कानून बमोजिम निजको हकवालालाई नामसारी गर्न रित पुगेको रहेछ भने नामसारी गरि दिन र सो बमोजिम गर्दा लाग्ने कर एकपटकको लागि छुट दिन,
- (१७) बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको नाउँमा वा पीडित परिवारको नाउँमा रहेको घर तथा व्यवसायमा विद्युत, खानेपानी, टेलिफोन आदि जडान गर्न लाग्ने सम्पूर्ण शुल्क एकपटकको लागि छुट दिन,
- (१८) सरकारी सेवामा बहाल रहेका बखत बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको हकवालाले प्रचलित सेवा शर्त सम्बन्धी कानून बमोजिम पाउने सेवा सुविधा (निवृत्तिभरण, उपदान, औषधी उपचार खर्च, बिमा, संचित बिदा बापतको रकम आदि) पाउन नसकेको भए त्यस्तो पीडित बेपत्ता भएको मितिदेखि निज अवकास हुँदाको मितिसम्मको सेवा अवधि गणना गरी सेवा निवृत्त हुँदाका बखत निजले पाउने सुविधाहरू निजको हकवालालाई उपलब्ध गराउने।

(ख) सामूहिक परिपूरण:

- (१) पीडितलाई उपलब्ध गराउने परिपूरण सार्वजनिक समारोहको आयोजना गरी राष्ट्रिय सम्मानका साथ उपलब्ध गराउन,
- (२) बृहत् शान्ति सम्झौता भएको दिनलाई नेपालमा भएको सशस्त्र द्वन्द्व र बेपत्ता पीडितको संस्मरण र सम्मानमा राष्ट्रिय बेपत्ता दिवसको रूपमा मनाउन,

- (३) बेपत्ता पारिएका व्यक्ति वा निजको परिवारको व्यक्तिगत सुरक्षा, डर र त्रासबाट उन्मुक्ति र मानव अधिकारको थप उल्लङ्घन हुनबाट संरक्षणको अनुभूति गराउन सामुदायिक कार्यक्रम संचालन गर्न,
- (४) तत्कालीन द्वन्द्वरत पक्षबाट व्यक्ति बेपत्ता पार्ने कार्य दोहोरिन नदिने प्रतिवद्धता व्यक्त गर्न,
- (५) राज्यका संयन्त्रको संस्थागत र संरचनागत सुधारका लागि आवश्यक उपाय अवलम्बन गर्न,
- (६) तत्कालीन द्वन्द्वरत पक्षबाट सार्वजनिक रूपमा क्षमा याचना गर्न ।

(ग) सांकेतिक परिपूरण:

- (१) बेपत्ता पारिएको व्यक्तिको सम्मान र सम्झना स्वरूप केन्द्र, प्रदेश र स्थानीय तहमा पीडितको नाममा स्मारक, सार्वजनिक उद्यान, पार्क, विद्यालय, अस्पताल, खानेपानी, विद्युत, बाटोघाटो जस्ता पूर्वाधार निर्माण गर्ने कार्यक्रमका साथै स्थानीय आवश्यकताका कार्यक्रम सञ्चालन गर्न,
- (२) बेपत्ता पारिएको व्यक्तिको सम्मान र सम्झनामा छात्रवृत्ति एवं पुरस्कारको व्यवस्था तथा हुलाक टिकट, डकुमेन्ट्री तथा पुस्तक आदि प्रकाशन गर्न,
- (३) पीडित तथा समुदायबीच सद्भाव एवं विश्वास पुनर्स्थापना गर्न चौतारी, यात्रु प्रतिकालय जस्ता संरचना निर्माण गर्न,
- (४) बेपत्ता पारी सामूहिक रूपमा गाडिएको स्थानमा सशस्त्र द्वन्द्व सम्बन्धी सङ्ग्रहालय तथा सहिद स्मारक निर्माण गर्न,
- (५) बेपत्ता पारिएको व्यक्तिको सम्मान र सम्झनास्वरूप राजमार्ग, शिक्षालय, सरकारी भवनहरूको नामकरण गर्न,
- (६) बेपत्ता पारिएको व्यक्तिको सम्मान र सम्झनास्वरूप पाटी, पौवा, चौतारा निर्माण गरी नामकरण गर्न,
- (७) पीडित लक्षित नीति तथा कार्यक्रमको तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्न,

- (द) राज्यको तर्फबाट प्रवाह हुने सेवा, सुविधा तथा रोजगारीका अवसरमा योग्यता पुगेका परिचयपत्र बाहक वा आयोगले सिफारिस गरेको व्यक्तिलाई प्राथमिकता दिन,
- (९) राष्ट्रिय तथा सामुदायिक वनमा पीडित परिवारलाई आवश्यक पर्ने काठ, दाउरा सहूलियत दरमा उपलब्ध गराउन,
- (घ) पीडितको सम्मानको लागि:
  - (१) सार्वजनिक पार्क, सङ्ग्रहालय वा सार्वजनिक स्थलमा प्रवेश गर्दा लाग्ने शुल्कमा पचास प्रतिशत छुट दिन,
  - (२) सशस्त्र द्वन्द्वसँग सम्बन्धित सरकारको सार्वजनिक कार्यक्रमहरूमा पीडितहरूलाई प्राथमिकता दिन।
- (ङ) अन्य सुविधा:
  - (१) कानूनी समस्यामा परेका पीडित परिवारलाई आवश्यकता अनुसार कानूनी परामर्श सेवाको व्यवस्था गर्न,
  - (२) व्यक्ति बेपत्ता पारिएको कारण परिवारले नागरिकता प्राप्त गर्न नसकेका कानून बमोजिम नागरिकता पाउन योग्य पीडित परिवारलाई परिचयपत्रको आधारमा यथाशक्य छिटो नागरिकताको प्रमाणपत्र पाउने व्यवस्था गर्न।

६. घटनाको गम्भीरता, पीडितलाई पर्न गएको असर र निजको चाहनालाई आधार लिनु पर्ने:

(१) पीडित वा निजको परिवारको कुनै सदस्यलाई परिपूरणको लागि सिफारिस गर्दा नियमावलीको नियम ३२ मा उल्लिखित आधार र मापदण्डका अतिरिक्त आयोगले देहाय बमोजिम घटनाको गम्भीरता, घटनाबाट पीडितलाई पर्न गएको असर र पीडितको चाहनालाई समेत आधार लिनु पर्नेछ:-

- (क) व्यक्ति बेपत्ता पारिएको कारण पीडित परिवारमा हुन गएको आर्थिक, शैक्षिक, सामाजिक र सांस्कृतिक असर र क्षति,
- (ख) पीडितको पेसा, व्यवसाय र रोजगारीमा परेको प्रत्यक्ष प्रभाव र गुमेको अवसर,
- (ग) बेपत्ता पारिएको व्यक्तिको परिवारको सदस्य आय आर्जन गर्ने भए नभएको,

- (घ) बेपत्ता पारिएको व्यक्तिको परिवारको सदस्यले घटना पश्चात् नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार, स्थानीय तह वा कुनै संघ संस्थाबाट हालसम्म कुनै राहत पाए वा नपाएको,
- (ङ) सामूहिक रूपमा व्यक्ति बेपत्ता पारिएको भए त्यसरी बेपत्ता पारिएको व्यक्तिको सङ्ख्या र त्यसबाट प्रभावित व्यक्तिको सङ्ख्या,
- (च) पीडित तथा परिवारको हालको वास्तविक अवस्था तथा निजहरूको आवश्यकता,
- (छ) पीडित वा निजको परिवारको सदस्यले व्यक्त गरेको कुनै इच्छा वा माग,
- (ज) परिवारको सदस्य वा बालबालिकाको अगाडि व्यक्ति बेपत्ता पार्ने घटना भएको वा सो क्रममा बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक, अपाङ्गता वा सुस्त मनस्थिति भएका वा एकल वा गर्भवती महिला विरुद्ध घटना भए नभएको,
- (झ) सांस्कृतिक, धार्मिक तथा परम्परागत कृयाकलाप गरिरहेको स्थानबाट व्यक्ति बेपत्ता पार्ने घटना भए वा नभएको,
- (ञ) बेपत्ता पारिएको व्यक्तिलाई कहाँ, कसरी र कुन अवस्थामा राखिएको छ भन्ने जानकारी दिए नदिएको,
- (ट) बाटोको म्याद बाहेक चौबीस घण्टाभित्र मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्ष उपस्थित गराए वा नगराएको,
- (ठ) गैर कानूनी हिरासत वा थुनामा रहेको वा बन्धक वा कब्जामा राखिएको स्थानबाट बेपत्ता पारे वा नपारेको ,
- (ड) गैर कानूनी हिरासत वा थुनामा रहेको वा बन्धक वा कब्जामा राखिएको अवस्थामा सरोकारवालालाई भेटघाट गर्न दिए नदिएको ।
- (ढ) सशस्त्र द्वन्द्वका पक्षले गैर कानूनी हिरासत, थुना, बन्धक वा कब्जामा राखी पीडितको वैयक्तिक स्वतन्त्रताबाट वञ्चित गरे नगरेको।

७. केही अवधिका लागि बेपत्ता पारिएको व्यक्तिलाई परिपूरण उपलब्ध गराउन सिफारिस गर्न सक्ने: (१) यस निर्देशिकामा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि कुनै व्यक्तिलाई सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा केही अवधिका लागि बेपत्ता पारिएको भन्ने छानबिनबाट देखिन आएमा

त्यस्तो गैर कानूनी हिरासत, थुना, बन्धक वा कब्जामा राखेको र सो अवधिमा निज उपर गरिएको देहाय बमोजिमको व्यवहार र पीडितको अवस्थाको आधारमा निजलाई परिपूरण उपलब्ध गराउन आयोगले नेपाल सरकार समक्ष सिफारिस गर्न सक्नेछः-

- (क) गैरकानूनी हिरासत, थुना, बन्धक वा कब्जामा राखिएको स्थानको अवस्था, अवधि र गरिएको व्यवहार,
- (ख) गैरकानूनी हिरासत, थुना, बन्धक वा कब्जामा राखिएको अवस्थामा बलात्कार, यौनजन्य हिंसा वा यातना वा व्यहोर्नु परेको पीडा, बेइज्जती र सो को कारण पीडितले बेहोर्नु परेको मानसिक आघात तथा घटनाको तत्कालै पीडितको अवस्था र हाल त्यसको असर,
- (ग) गैरकानूनी हिरासत, थुना, बन्धक वा कब्जामा राख्दा पीडितलाई यातना दिई शरीरका सम्बेदनशिल अङ्गमा करेण्ट लगाउने, घोच्ने, घाउ चोट पुर्याउने, चौबिसै घण्टा नेल ठिङ्गुरा ठोक्ने, आँखामा पट्टी बाँधिदिने, पानीमा डुबाउने, तातोपानीले डढाउने, मलमूत्र खुवाउने तथा यस्तै प्रकृतिका अन्य अमानवीय वा अपमानजनक कार्य गरे नगरेको,
- (घ) गैरकानूनी हिरासत, थुना, बन्धक वा कब्जामा राखिएको अवस्थामा बलात्कारबाट गर्भ धारण गरेको भए बालबालिकाको अवस्था,
- (ङ) हिरासत, थुना, बन्धक वा कब्जामा राखिएको अवस्थामा पीडितको कुनै अंगभंग गरिदिएको अवस्था भए नभएको, जीवन निर्वाहको लागि कुनै सहाराको आवश्यकता भए नभएको ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम परिपूरणको लागि सिफारिस गर्दा आयोगले देहायको अवस्थामा देहाय बमोजिम क्षतिपूर्ति वा परिपूरणको लागि सिफारिस गर्नेछः-

- (क) केही अवधिको लागि बेपत्ता पारिएको व्यक्ति त्यस्तो गैर कानूनी हिरासत, थुना, बन्धक वा कब्जाबाट छुटी सार्वजनिक भएकोमा त्यस्तो गैर कानूनी हिरासत, थुना, बन्धक वा कब्जामा रहेको मितिदेखि छुटी सार्वजनिक भएको दिनसम्म हुन आउने दिनको गणना गरी आयोगले निर्धारण गरेको दर बमोजिम निजलाई क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराउन,

(ख) खण्ड (क) मा उल्लिखित व्यक्तिले सो अवधिमा आफूलाई यातना समेत दिइएको भनी स्वास्थ्योपचार वा क्षतिपूर्ति वा आफूले स्वास्थ्योपचारमा गरेको खर्चको सोधभर्ना माग गरेमा लागेको वास्तविक खर्च उपलब्ध गराउन ।

८. सामूहिक र व्यक्तिगत परिपूरण सिफारिस गर्न सक्ने:(१) प्रत्येक उजुरीको छुट्टा छुट्टै छानबिन गरि सकेपछि आयोगले परिपूरणको लागि नेपाल सरकार समक्ष सिफारिस गर्दा पीडित वा निजको परिवार लाभान्वित हुने गरी गर्नु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि आयोगले पीडितको चाहना वा मागको आधारमा पीडित वा निजको परिवार सामूहिक रुपमा लाभान्वित हुने गरी समेत परिपूरणको सिफारिस गर्न सक्नेछ ।

९. एकै परिवारमा एकभन्दा बढी व्यक्तिलाई बेपत्ता पारिएको भएमा प्रति व्यक्तिको आधारमा परिपूरण सिफारिस गर्ने: एकै परिवारमा एकभन्दा बढी व्यक्ति बेपत्ता पारिएको भए आयोगले प्रतिव्यक्तिको हिसाबले यस निर्देशिका बमोजिमको परिपूरणको लागि नेपाल सरकार समक्ष सिफारिस गर्नेछ ।

१०. मनोसामाजिक परामर्शको लागि सिफारिस गर्न सक्ने: (१) बेपत्ता पारिएको व्यक्ति वा निजको परिवारको सदस्यले आफूलाई मनोसामाजिक परामर्श आवश्यक छ भनी माग गरेमा वा मिसिल संलग्न प्रमाणबाट निजलाई त्यस किसिमको परामर्श आवश्यक देखिएमा त्यसको कारण, आधार र अवस्था समेत उल्लेख गरी सो उपलब्ध गराउन आयोगले नेपाल सरकार समक्ष सिफारिस गर्नेछ ।

११. परिपूरण स्वेच्छाले त्याग गर्न सक्ने: (१) उजुरी वा नियमावली वा यस कार्यविधि बमोजिम परिपूरण पाउन निवेदन दिएको पीडितले आफूलाई ऐन, नियमावली तथा यस निर्देशिका बमोजिम प्राप्त हुने परिपूरण आवश्यक छैन भनी आयोगमा लिखितरुपमा निवेदन दिई स्वेच्छाले त्याग गर्न सक्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम निवेदन प्राप्त भएमा त्यस्तो पीडितलाई परिपूरण उपलब्ध गराउन नेपाल सरकारलाई सिफारिस भइनसकेको रहेछ भने परिपूरणको सिफारिस सूचीबाट निजको नाम हटाई बाँकी पीडितलाई परिपूरण उपलब्ध गराउन सिफारिस गर्ने र परिपूरणको लागि सिफारिस गरिसकिएको रहेछ भने सो निवेदन आवश्यक कारबाहीका लागि नेपाल सरकार समक्ष पठाउनु पर्नेछ ।

(३) यस दफामा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि आयोगले देहायको अवस्थामा देहाय बमोजिम परिपूरणको लागि सिफारिस गर्नेछः-

(क) उजुरीको छानबिन गर्दा एउटै उजुरीबाट एकभन्दा बढी व्यक्तिले परिपूरण पाउने देखिएको र निजहरु मध्ये कुनै सदस्यले परिपूरण स्वेच्छाले त्याग गरेमा निजलाई बाहेक गरी अरुको हकमा परिपूरणको लागि सिफारिस गर्ने,

(ख) ऐन, नियमावली तथा यस निर्देशिका बमोजिमको परिपूरण मध्ये यो परिपूरण मात्र चाहिन्छ भनी निवेदन दिएमा निजले माग गरेको परिपूरण पाउने रहेछ भने सो को लागि मात्र सिफारिस गर्नु पर्नेछ ।

१२. परिवारका सबैले लाभ पाउनेगरी सिफारिस गर्नुपर्ने: पीडितको परिवारलाई परिपूरण सिफारिस गर्दा यथाशक्य परिवारका सबैले त्यसको लाभ पाउने गरी गर्नु पर्नेछ ।

१३. प्राथमिकता दिनु पर्ने: परिपूरणको लागि सिफारिस गर्दा आयोगले बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक, बिरामी, अपाङ्गता भएका तथा यौनजन्य हिंसामा परेका पीडितलाई प्राथमिकता दिई परिपूरणको सिफारिस सम्बन्धी कारवाही अघि बढाउनु पर्नेछ ।

१४. परिपूरण सिफारिस रद्द गर्न सकिने: (१) कसैले झूटा विवरण दिएको कारण वा अन्य कारणबाट सिफारिस हुनु नपर्ने व्यक्तिलाई परिपूरणको लागि सिफारिस हुन गएको आयोगलाई जानकारी हुन आएमा सो को छानबिन गर्दा परिपूरणको लागि सिफारिस हुनु नपर्ने व्यक्तिलाई सिफारिस गरिएको देखिएमा आयोगले त्यस्तो सिफारिस रद्द गर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम सिफारिस रद्द हुनु अगावै त्यस्तो व्यक्तिलाई परिपूरण उपलब्ध गराउन नेपाल सरकार समक्ष सिफारिस गरिसकिएको रहेछ भने त्यस्तो सिफारिस रद्द गरी जानकारीको लागि सम्बन्धित निकायमा लेखि पठाउनु पर्नेछ ।

१५. बाधा अड्काउ फुकाउने अधिकार: यस निर्देशिका बमोजिम परिपूरण सिफारिस गर्ने सम्बन्धमा कुनै दुविधा उत्पन्न भएमा आयोगले निर्णय गरे बमोजिम हुनेछ ।